

# PIERWSZE CHORWACKIE PRZEKŁADY ŁACIŃSKICH HYMNÓW DO MATKI BOŻEJ (ANALIZA JĘZYKOWA)

MAGDALENA BAER

*Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*

Ponad tysiącletnia historia chrześcijaństwa w Chorwacji zaowocowała bogactwem dzieł o charakterze religijnym. Przykładami takich utworów są przekłady na język chorwacki łacińskich hymnów kościelnych poświęconych Matce Bożej. Już od wielu wieków chorwaccy twórcy oddawali hołd Maryi tworząc najpierw łacińskie teksty, a w późniejszym okresie także teksty autorskie w języku ojczystym. Ogromny wpływ na chorwacką poezję maryjną miały przekłady hymnów z języka łacińskiego na chorwacki. Hymny były jednym z wielu elementów kultu maryjnego w Chorwacji, który posiada ponad siedmiowiekową tradycję. Świadczą o nim nie tylko utwory poświęcone Bogurodzicy powstałe na przestrzeni wieków, ale również liczba miejsc kultu maryjnego na obszarze Chorwacji, liczne pielgrzymki do sanktuariów oraz zwyczaj uroczystych obchodów świąt ku czci Maryi (Patafta: [www](http://www)). Chorwaci, często mimo wielu przeciwności politycznych i historycznych, czcili Matkę Bożą, a jej kult osiągnął apogeum w czasach trudnych dla narodu – począwszy od XV wieku, kiedy to rozpoczęły się najazdy tureckie (Perčić 1988: 2). Potwierdzeniem może być liczba powstałych w tym okresie sanktuariów maryjnych w całej Chorwacji, gdyż swój początek w tym wieku wzięło aż 35 istniejących do dzisiaj miejsc kultu Matki Bożej (Perčić 1988: 7).

Pierwszy raz Matka Boża została wspomniana w tekście pisanym na ziemiach chorwackich już w IX wieku, gdyż na rok 888 datuje się napis wyryty w kamieniu z miejscowości Muć: *Tempore ducis Branimiri annorum Christi sacra de Virgine carnem ut sumpsit sunt DCCCLXXX et VIII Vlque indicione* (Mihojević 1994: 9) – „W czasach księcia Branimira, a od ucieleśnienia Chrystusowego ze świętej Dziewicy w roku 888, szósta indykcja”. W następnych wiekach wielokrotnie Matka Boża była wspominana w epitafiach nagrobnych osobistości kościelnych i świeckich na obszarze całej dzisiejszej Dalmacji. Napisy były sporządzone po łacinie w formie prozatorskiej. Pod koniec XI wieku na grobie arcybiskupa Diecezji Spicko-Stońskiej Lovro, pojawiła się poetycka wzmianka dotycząca Maryi jako Matki Chrystusa Króla (Mihojević 1994: 10).

Data powstania epitafium jest datą potwierdzoną. Istnieją jednak pewne przesłanki, że nie jest to pierwsze powstałe na terenie Chorwacji poetyckie wspomnienie Matki Bożej, ponieważ w Bibliotece Uniwersyteckiej w Budapeszcie znajduje się rękopis z klasztoru benedyktynek zadarskich, który przypuszczalnie powstał już w latach 70-tych XI wieku. *Brevijar*, gdyż taki nosi tytuł wspomniany rękopis, zawiera 4 pieśni dotyczące Matki Bożej. W jednej z nich autor najprawdopodobniej wzorował się na hymnie *Ave maris stella*:

*Munus castitatis  
et eterne pacis,  
omne opus bonum  
posce atque donum;*

We współczesnym przekładzie chorwackim:

*Zalog čistoće i vječnoga mira,  
svako dobro na dar nam isprosi* (Mihojević 1994: 12).

W tekstach wielu łacińskich pieśni w okresie średniowiecza można napotkać odwołania do łacińskiej twórczości hymnicznej, gdyż hymny odgrywały ogromną rolę w modlitwach klasztornych i prośbach wiernych świeckich.

Równolegle z tekstami łacińskimi powstawały utwory głągolicckie, gdyż Maryję czcili zarówno kler łaciński w miastach, jak i wiejskie wspólnoty głągolicckie (Perčić 1988: 3). W mszałach głągolicckich również znajdują się modlitwy i pieśni wielbiące Matkę Bożą, więc właśnie je można uznać za pierwsze teksty maryjne w języku chorwackim. Najbardziej znanym i prawdopodobnie sporządzonym głągolicą jest tekst *Modlitwy z Szybenika*, który powstał w połowie XIV wieku. Nie ma zgodności wśród badaczy, co do daty powstania tego utworu, ani co do jego autorstwa. Wiadomo natomiast, że tekst został przetranskrybowany łacinką prawdopodobnie z głągolicckiego oryginału i w takiej formie jest dzisiaj znany (Mihojević 1994: 55). Modlitwa jest utworem pochwalnym ku czci Maryi.

Celem niniejszego opracowania jest zaprezentowanie niektórych chorwackich przekładów łacińskich hymnów kościelnych, które powstały jako jedne z pierwszych takich dzieł w Chorwacji. Utwory omawiane w artykule pochodzą z XVI i XVII wieku. Nie uwzględniono tekstów z lat wcześniejszych, gdyż z II połowy XV wieku pochodzi kilka pieśni maryjnych, które zachowały się w mszałach głągolicckich (Perčić 1988: 25), nie są to jednak przekłady hymnów łacińskich. W artykule nie zostały również omówione istniejące wcześniejsze XV wieczne przekłady hymnów dokonane przez Marko Marulicia<sup>6</sup>, ponieważ nie są one zawarte w antologii Josipa Mihojevića *Bogorodica u hrvatskom pjesništvu*, a to ona stanowi źródło tekstów do analizy. Hymny *Ave maris stella* i *Quem terra, pontus, aethera* należą do bardzo popularnych utworów w chrześcijaństwie i dlatego zostały omówione w niniejszym opracowaniu. Z uwagi na ich powodzenie wśród tłumaczy zachowało się do dzisiaj kilka ich wersji przekładowych, często nieznanych autorów. Analizie został poddany język utworów, zachowane (mimo licznych kopii i przedruków) oryginalne cechy fonetyczne i morfologiczne – budowa form fleksyjnych rzeczowników i czasowników. Nie została natomiast omówiona ortografia, gdyż teksty w zbiorze nie są opublikowane w formie, w jakiej pierwotnie zostały spisane. Obok zaprezentowanych tekstów zostaną przedstawione sylwetki autorów poszczególnych przekładów.

W chorwackiej twórczości religijnej hymny łacińskie odegrały ogromną rolę. Były źródłem przekładów, ale także parafraz i motywacji dla chorwackich autorów (Mihojević 1996: 306). Od XV

<sup>6</sup> Wiadomo, że ten najwybitniejszy splicki poeta renesansu przekładał także hymny łacińskie, wśród jego tłumaczeń znaleźć można tekst *Ave maris stella*.

wieku pojawiało się coraz więcej utworów, które były przekładami często śpiewanych i uznawanych za ważne w liturgii Kościoła hymnów i takimi też są omawiane w artykule utwory. Hymn *Ave maris stella* jest hymnem brewiarzowym wyznaczonym na uroczystość Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny. Utwór po raz pierwszy został zanotowany w Kodeksie Sangalleńskim z IX w. bez adnotacji kto jest jego autorem (www1). Niekiedy za twórców *Ave maris stella* uznaje się żyjącego na przełomie VI/VII wieku Wenancjusza Fortunata lub Pawła Diakona, który żył w VIII w. Tradycja często autorstwo hymnu przypisuje także żyjącym w późniejszym okresie autorom: św. Bernardowi z Clairvaux lub królowi Robertowi. W średniowieczu hymn *Ave maris stella* był bardzo popularny i stał się wzorem dla wielu autorów tworzących utwory o tematyce religijnej.

Hymn *Quem terra, pontus, aethera* jest hymnem brewiarzowym. W dzisiejszej Liturgii Godzin została przywrócona jego starożytna forma spisana przez Wenancjusza Fortunata w VI wieku. Po reformie brewiarzowej papieża Pawła VI hymn, w myśl klasycznej prozodii został przemianowany na *Quem terra, pontus, sidera*. Obecnie powrócono do starszej jego wersji, jednak w Liturgii Godzin hymn ten został podzielony na dwie części. Druga część *O gloriosa Domina* jest samodzielnym utworem przeznaczonym w Liturgii na inny dzień. Według legendy był to ulubiony hymn św. Antoniego Padewskiego, któremu matka śpiewała go jako dziecku (www2).

Pierwszy odnotowany w antologii *Bogorodica u hrvatskom pjesništvu* chorwacki przekład hymnu *Ave maris stella* pochodzi z II połowy XVI wieku. Jego autor jest nieznany. Tekst znajdował się w śpiewniku *Splitska pjesmarica Trogirskog kaptola*, gdzie znajduje się kilka tłumaczeń hymnów, ale przy żadnym nie został podany autor. Za odpowiedzialnego za taki stan rzeczy można uznać autora najprawdopodobniej ostatniej części, który powykreślał także części niekompletnych tekstów oraz ponumerował na nowo niektóre strony rękopisu, prawdopodobnie w celu jego uporządkowania (Lučin 2010: 64). W śpiewniku w tytule pieśni jest dokładnie zaznaczone, że jest to przekład hymnu *Ave maris stella* i taki też tytuł jako *Ave maris stella stumačena* można odnaleźć w antologii (Lučin 2010: 65). Utwór jest napisany w dialekcie czakawskim typowym dla okolic Splitu i Trogiru, gdyż cały śpiewnik został zapisany łacinką w tym dialekcie, mimo wielu autorów rękopisu (Lučin 2010: 57). Jako wyznaczniki tego dialektu i cechy charakterystyczne języka, którym został napisany przekład hymnu, można uznać:

- refleks prasłowiańskiego /ě/ jako /i/:  
*svetih ðivic gizdo, (...)*  
*da grihe pomrsi naše i zla dila.*
- typowo czakawską realizację prasłowiańskiego \*/d'/ jako /j/:  
*prijamši on lipi anjeoski pozdrav,*  
*od tebe kî za nas prijal jest rojenje.*  
 \*/d'/ mogło też występować jako dwuznak /eu/, jest to rzadko spotykana forma zapisu (Grčević 2011: 32):  
*Divice pritiha, meu svimi osobna.*
- nieprzeprowadzoną w dialekcie czakawskim wokalizację /l/ na końcu sylaby do /o/:  
*od tebe kî za nas prijal jest rojenje.*
- czakawską formę zaimka względnego *koji* w postaci *kî, kâ, kê, kimi* itp.:  
*kâ grihom zatravi sebe i svê sime (...)*  
*Pokaž Sinku prsi kimi s' ga dojila.*

- brak końcówki fleksyjnej w G pl:  
*u mir na ukripi, iz **duš** izlič nezdrav.*

Także z II połowy XVI wieku pochodzi kolejny przekład wspomnianego hymnu. Autorem tej wersji był Matij Alberti (Matulić) ze Splitu. W 1617 roku wydał on w Wenecji *Ofiçiy B. Marie D. Pia V. pouelinyem dan skoro na dvor, a Matjem Alberti vlaftelinom Splitskim i vcitegliem iz latinskoga sada u slouinski yazik virno prinesen*. Z przedmowy do wydania wynika, że autor chciał nie tylko przetłumaczyć łacińskie teksty, by przybliżyć je wiernym, ale także by utwierdzić zasady pisowni w języku chorwackim (Mihojević 1994: 278). *Zdrava morska zvizdo*, gdyż taki tytuł nosi przekład Albertiego, został sporządzony w dialekcie czakawskim, stanowiącym podstawę języka obowiązującego w Splicie. Twórczość we wspomnianym dialekcie była w tym okresie u szczytu świetności. Jako wyznaczniki dialektu czakawskiego w tekście Albertiego można uznać:

- ikawską wymowę /ě/ – realizacja prasłowiańskiego /ě/ jako /i/:

*Zdrava morska zvizdo (...)*

*Vazda čista Divo, (...)*

*Slipim svitlost podaj.*

- brak wokalizacji /l/ do /o/ na końcu sylaby w przymiotnikach rodzaju męskiego:

*tvoj mil Sin bit hoti.*

- realizację prasłowiańskiego \*/d'/ jako /j/ (Moguš 2010: 75):

*krotka meju svimi.*

- infintiv bez końcówki *i*:

*Molbe čin **promet** ti, (...)*

*Htij miran put **spravit**.*

- czakawską formę zaimka względnego *koji* w postaci *kî*:

***kî** za nas rodiv se.*

Kolejny przekład *Ave maris stella* pochodzi z I połowy XVII wieku. Jego twórcą jest Bartol Kašić, autor pierwszej gramatyki chorwackiej *Institutiones linguae Illyricae*. Językiem ojczystym dla Kašicia był (jak sam go nazywał) *bosanski* – dialekt czakawski. Interesował się także dialektem sztokawskim z wymową ikawską, jednak w jego tekstach pojawiały się też cechy sztokawszczyzny z Dubrownika, z jednej strony wzorowane na mowie mieszkańców tego miasta, a z drugiej na języku dzieł literackich powstałych na tym terenie we wcześniejszym okresie (Grčević 2011: 25). Kašić zauważał problem standaryzacji języka i poprzez dobór odpowiedniego dialektu chciał dotrzeć do większej liczby wiernych. Był autorem licznych przekładów, największym był przekład *Pisma Świętego*, który jednak z niewiadomych przyczyn nie został uznany przez Watykan. W 1634 r. przygotowany do druku był również rękopis ze swobodnymi przekładami hymnów brewiarzowych, który także nie został wydany i z niego właśnie pochodzi tekst hymnu omawianego w opracowaniu<sup>7</sup>.

Przekład jest sporządzony w języku mieszanym, gdyż Kašić chciał dotrzeć do jak największej liczby odbiorców. Jednak z tego powodu, że dialekt sztokawski nie był jego rodzimym, zdarzało

<sup>7</sup> Rękopis został wydany dopiero w 1912 r. w Zagrzebiu.

mu się wprowadzać nie mające uzasadnienia dialektalnego cechy językowe, przez co język, którym jest napisany tekst, można uznać za język typowy dla samego autora i czasów, w których tworzył. Cechy charakterystyczne języka Bartola Kašicia, to:

- ikawski refleks prasłowiańskiego /ě/:

*odriješene nas od Grima.*

Typowy dla Kašicia jest ikawski refleks /ě/ w prefiksie *pre* (Grčević 2011: 24):

*Slava Duhu **Prisvetomu**.*

W tekście przeważa jednak ijekawski refleks /ě/ typowy dla okolic Dubrownika:

*Zdrava od mora **zvijezdo mila**, (...)*

***Slijepijem** daruj vid žuđeni.*

Typowo dubrownicki ijekawski ikawizm występuje w przysłówkach, np. *gori – gorje* (Grčević 2011: 34):

*Razgledamo **gori** u slavi.*

- zachowanie starej formy zaimka względnego *koji*, jako **kâ**, **kî** itd.:

*svej Djevica **kâ** si bila.*

obok niej pojawia się nowa forma *koji*:

***koje** ures sja jedini.*

Grčević wskazuje, że starsza forma może być uznana za czakawizm (Grčević 2011: 30).

- w tekście Kašicia występuje sztokawska innowacja w postaci synkretyzmu przypadków D, L i I pl w rodzaju męskim i żeńskim – *-ima*, *-ama*:

*uze odriješi grešnic**ima**.*

- cechą charakterystyczną jest także nowa końcówka zaimków zamiast *-og(a)*, *-om(u)* występuje *-eg(a)*, *-em(u)*:

*daruj nas svij**em** dobrami.*

U Kašicia w tym tekście pojawia się typowo sztokawska realizacja prasłowiańskiego \*/d'/ jako /ď/ a nie jako czakawskie /j/:

***Slijepijem** daruj vid žuđeni.*

Najwcześniejszym opublikowanym w antologii tekstem drugiego omawianego hymnu *Quem terra, pontus, aethera* jest przekład autorstwa wspomnianego już Matiji Albertiego (Matulicia). Omawiana wersja hymnu jest więc językowo zgodna z *Ave maris stella* tego autora, jednak występują pewne cechy językowe, których nie ma w poprzednim tekście, a są to, np.:

- rozwój grupy spółgłoskowej /št/ jako /čt/:

*čtujut, klanjajut i [k]ličet.*

- archaiczna pozostałość prasłowiańskiej grupy spółgłoskowej /čr/:

*pod čriva krovom sleže se.*

- czakawska forma G pl z końcówką *-ov*:

*Želim od svih narod**ov**.*

- nieprzeprowadzona jotacja głoski /d/:

*kî s' od Dive rod**jen** žene.*

Kolejnym przekładem *Quem terra, pontus, aetherra* był tekst dubrowczanina Pasko Primovicia Latinčicia. Zajmował się on wyłącznie przekładem, nie tworzył dzieł autorskich, a jemu współcześni określali jego teksty mianem udanych przekładów. Jest uznawany za jednego z najlepszych tłumaczy hymnów łacińskich, gdyż przełożył ich wiele i z dobrym skutkiem, m. in. właściwie wszystkie hymny brewiarzowe (Mihojević 1994: 292). Tekst hymnu *Querm terra, pontus, aetherra* pochodzi z rękopisu przekładu *De partu Virginis* Jacopa Sannazzara, poety neapolitańskiego. W antologii pod redakcją J. Mihojevicia *Bogorodica u hrvatskom pjesništvu* znalazł się on za sprawą przedruku z 1876 roku, którego dokonał Stijepo Skurla wydając *Svibanj posvećen B. D. Mariji*. Skurla poprawił język, jakim był napisany przekład Albertiego, dlatego nie wiadomo jak dokładnie wyglądał rękopis Latinčicia. Z uwagi na powyższy fakt nie zostanie przeanalizowany językowo tekst hymnu.

Autor przekładu powyższego hymnu jest też twórcą tłumaczenia późniejszej łacińskiej wersji utworu, o której była już mowa wcześniej, a mianowicie *Quem terra, pontus, sidera*. Hymn we wspomnianej antologii J. Mihojevicia pochodzi z tego samego źródła, jakim był przedruk Skurli, dlatego też nie zostanie omówiony język jakim jest napisany tekst – z tego samego powodu, co w przypadku poprzedniego hymnu.

Poniżej znajdują się pełne teksty tych dwóch wersji hymnu autorstwa Pasko Primovicia Latinčicia, zawarte w antologii *Bogorodica u hrvatskom pjesništvu*:

*Quem terra pontus etc.*

Boga kî sve stvori i vlada,  
prid kojime u svako doba  
sve stvorenje nica pada,  
od Marije nosi utroba.

Komu sunce, mjesec, zvizde  
trepteć služe u svako dobi,  
Djeva puna rajske gizde  
u pričistoj nosi utrobi.

O Jezuse, kî se rodi  
čiste od Djeve, bud ti slava,  
u vijek koji ne prohodi  
Ocu i Duhu ista i prava.

*Quem terra, pontus, sidera*

Koga nebo, zemlja i more  
dvori i slavi, kî sve vlada,  
rajske njemu spravi dvore  
od Djevice pūt njekada.

Njega sunce i mjesec služi  
s okolišim sviđ stavijem,  
utroba ga Djeve uzdrži  
s vjerom, znaniem vrhnaravnijem.

Blažena si jer od nebi  
kralja uzdržiš zatvorena,  
tvôj u utrobi, koga ne bi  
mogla uzdržat sva stvorenja.

Preblažena kâ s pozdrava  
nebeskoga usplođenja,  
Majka Božja, Majka prava  
s vjerna iziđe snižna htijenja.

Djevo i Majko dobrostiva,  
dobrota je tvoja slika,  
iž lica ti blagost siva,  
sladost je ista tvâ prilika.

Analiza językowa tłumaczeń hymnów *Ave maris stella* i *Quem terra, pontus, aetherra* potwierdza, że pierwsze przekłady tych utworów dokonane na język chorwacki w XVI wieku, były sporządzone w dialekcie czakawskim. Dialekt ten był wiodącym, jeśli chodzi o twórczość literacką na terenie, z którego pochodzą teksty oraz czas, w którym powstawały. W późniejszym okresie, a dokładnie w omawianych tekstach hymnicznych z XVII wieku widać, że dialekt czakawski zaczyna przeplatać się z dialektem sztokawskim, gdyż wówczas zaczęła wzrastać kulturowa, a zwłaszcza literacka rola Dubrownika. W tekstach mieszają się zatem cechy dwóch sąsiadujących ze sobą i ważnych w tym czasie dialektów, z których każdy mógł stać się chorwackim językiem standardowym.

Twórcy przekładów hymnów mieli świadomość, że są to teksty religijne, przez co istniała szansa, że dotrą do dużego grona odbiorców, dlatego też często uchodzą oni za pionierów kodyfikacji chorwackiego języka standardowego. Alberti i Latinčić wspominali o swoich aspiracjach językoznawczych i standaryzacyjnych, Bartol Kašić natomiast napisał gramatykę na potrzeby Kolegium Loretańskiego w Rzymie, która uchodzi za próbę pierwszej standaryzacji języka chorwackiego.

## BIBLIOGRAFIA

- Grčević 2011:** Grčević, M. Jezik Marina Držića prema jeziku Biblije Bartola Kašića i Dubrovačkoga misla, *Filologija*, br. 56/2011, s. 23–49.
- Lučin 2010:** Lučin, B. Splitska pjesmarica Trogirskoga kaptola. Opis, sadržaj, auktori, predlošci, *Colloquia Maruliana*, 19/2010, s. 55–92.
- Mihojević 1994:** Mihojević, J. *Bogorodica u hrvatskom pjesništvu. Od 13. Stoljeća do kraja 19. stoljeća*, Zagreb 1994.
- Moguš 2010:** Moguš, M. *Povijesna fonologija hrvatskoga jezika*, Zagreb 2010.
- Patafta www:** Patafta, D. *Marija u hrvatskoj duhovnoj lirici*, [http://www.ofm.hr/juniorat/index.php?option=com\\_content&task=view&id=444&Itemid=100](http://www.ofm.hr/juniorat/index.php?option=com_content&task=view&id=444&Itemid=100) (dostęp: 15.04.2012).
- Perićić 1988:** Perićić, E. Bogorodica u hrvatskim svetištima i diplomatskim spomenicima (XII. – XVI. st.), *Bogoslovska smotra*, god. LVIII, 1988, br. 1, s. 1–28.
- www1:** <http://www.preceslatinae.org/thesaurus/BVM/AveMarisStella.html> (dostęp: 15.04.2012).
- www2:** <http://biblioteka.caecilianum.eu/?p=utwor&id=199> (dostęp: 15.04.2012).